

Het verhaal van een groep
vrouwen die hun levens
redden met muziek

WAARGEBEURD

Het ANNE SEBBA
meisjesorkest
van
Auschwitz

I

We voelden geen pijn meer

Op 1 september 1939 marcheerden Duitse troepen Polen binnen. Twee dagen later verklaarden Groot-Brittannië en Frankrijk de oorlog aan Duitsland, omdat de invasie de waarborgen in werking stelde die ze Polen hadden gegeven. Polen werd ook vanuit het oosten aangevallen door de Sovjet-Unie, die in augustus het nazi-Sovjetpact had ondertekend. Polen, sinds 1918 een onafhankelijke staat, werd snel opgedeeld, waardoor ongeveer een derde van de geschatte drie miljoen Joden in het land onder Sovjetbestuur kwam te staan. Duizenden Poolse Joden vluchtten naar het oosten om de nazi's te ontlopen en werden meestal naar werkkampen in Siberië gestuurd. Hoewel de omstandigheden hardvochtig waren en antisemitisme de norm, zagen de Sovjets de geïnterneerden als bruikbare dwangarbeiders voor bossen, mijnen en boerderijen en volgden ze niet het nazibeleid van opzettelijke genocide. De meesten van deze relatief fortuinlijke Poolse Joden overleefden de oorlog. Later in de oorlog slaagden sommige Polen erin om dienst te nemen in speciale eenheden zoals de Poolse Onafhankelijke Karpatische Brigade, die in Noord-Afrika tegen de Duitsers vocht. Andere Polen in ballingschap leverden aanzienlijke bijdragen aan de geallieerde militaire inspanningen tijdens de oorlog en vochten te land, ter

zee en in de lucht in diverse oorlogsgebieden, waaronder de goed gedocumenteerde 145 Poolse piloten die in 1940 onder Brits bevel vlogen tijdens de Slag om Engeland.

Ondertussen verkeerden de overige Poolse Joden onder nazi-heerschappij in levensgevaar. De uitroeiing van de Joden, hoewel nog geen officieel oorlogsdoel van de nazi's, begon zodra Hitlers troepen de Poolse grens overstaken. Operationele eenheden van de SS zwierven door pas veroverde Poolse steden, zetten groepen Joden op een rij om ze te executeren, maakten zich schuldig aan willekeurige moorden en staken Joodse bedrijven in brand.

Deze willekeurige moorden escaleerden snel tot systematische massamoorden. Tegen het einde van 1941, na de invasie van de Sovjet-Unie, waren de moordcommando's van de nazi's erin geslaagd om tienduizenden Joden uit te roeien in Oost-Polen en de Baltische staten Letland en Litouwen, vaak geholpen door lokale gemeenschappen met al lang bestaande antisemitische haatgevoelens. Tegelijkertijd exporteerden de nazi's het bestaande Duitse concentratiekampstelsel naar de veroverde oostelijke gebieden om er Joden vast te houden die naar de gaskamers werden gestuurd, evenals een groot aantal andere vermeende vijanden van het Derde Rijk in bezet Europa, van zigeuners en communisten tot nationalist en homoseksuelen.

Auschwitz – de Duitse naam voor de middeleeuwse Poolse stad Oświęcim, waar veel Joodse gezinnen woonden – was het middelpunt van dit enorm uitgebreide concentratiekampnetwerk. Op 27 april 1940 gaf SS-oppperbevelhebber Heinrich Himmler opdracht tot de aanleg van een kampcomplex op het terrein van een voormalige Oostenrijks-Hongaarse legerkazerne net buiten het stadscentrum, vlak bij een in onbruik geraakte tabaksfabriek. Het ontruimings- en bouwwerk werd uitgevoerd door gevangenen die voor dit doel hierheen waren gestuurd. Dit oorspronkelijke kamp, Auschwitz I of *Stammlager* genoemd,

bleef de kern en het administratieve centrum van het uitgestrekte kampcomplex. De beruchte poort met de tekst *Arbeit Macht Frei* ('Werk maakt vrij') werd het ultieme symbool van de Holocaust.

Naarmate de Joodse Holocaust in een stroomversnelling kwam, ontwikkelde Auschwitz zich geleidelijk tot een netwerk van concentratie- en vernietigingskampen en ook fabrieken. Het netwerk bevond zich in de Zuid-Poolse regio Opper-Silezië, dat recentelijk was ingelijfd bij Duitsland, op het kruispunt van de rivieren Vistula en Sola.

Logistiek gezien was de locatie van Auschwitz ideaal voor de doelen van de nazi's, omdat het in het centrum van grote wegen- en spoornetwerken lag, die het transport van grote aantallen mensen vanuit verschillende vertrekpunten in Europa mogelijk maakten. Toch was het tot op zekere hoogte ook geïsoleerd van de buitenwereld, ondanks de goede verbindingen met de nu

Drie SS-officieren maken een praatje in Auschwitz (van links naar rechts): Richard Baer (commandant van Auschwitz), Josef Mengele en Rudolf Höss (de voormalige commandant).

door de Duitsers geleide regering van Polen en de nabijheid van de voormalige landen Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije.

De eerste commandant van Auschwitz I, Rudolf Höss, was een ervaren 38-jarige SS-officier die eerder had gewerkt in het eerste concentratiekamp van de nazi's in Dachau, bij München, en daarna in Sachsenhausen, dat hij leidde van 1938 tot zijn overplaatsing naar Auschwitz in mei 1940. Op 4 mei werd hij officieel tot commandant benoemd. In Auschwitz woonden Höss, zijn vrouw Hedwig en hun vier kinderen in een comfortabel huis van twee verdiepingen met gevangenen als huispersoneel en een mooie tuin in het zicht van het eerste crematorium.

De eerste twee jaar was Auschwitz in feite niet speciaal voor Joden bestemd. De oorspronkelijke gevangenen waren grotendeels een mengeling van mannelijke politieke gevangenen en beroepsmisdadigers, afkomstig uit het hele Duitse Rijk, inclusief Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en de geannexeerde gebieden in het westen van Polen. Het eerste massale transport van gevangenen, bestaande uit 728 Poolse mannen uit de gevangenis van Tarnow, arriveerde in Auschwitz op 14 juni, direct na de val van Frankrijk. Onder hen bevonden zich Joden en katholieken, van wie velen waren gearresteerd toen ze probeerden de Zuid-Poolse grens over te steken om het nieuw gevormde Poolse leger in ballingschap in Frankrijk te bereiken. Toen de toestroom van gevangenen in deze eerste maanden toenam, hield Höss toezicht op de snelle opbouw van Auschwitz II of Auschwitz-Birkenau, op ruim drie kilometer van het oorspronkelijke kamp. Om plaats te maken voor Birkenau werden het dorp Brzezinka en enkele omliggende kleinere gehuchten gesloopt, waarbij de lokale Poolse bevolking en enkele Joden die nog in het gebied woonden, werden verdreven.

Birkenau, dat zijn naam ontleende aan de berkenbossen in de omgeving, werd in maart 1942 in gebruik genomen, hoewel

het kamp nog lang niet klaar was. Het zou de locatie worden van de belangrijkste crematoria en zogeheten ‘gaskamers’, ruimtes die door de SS op hun bouwtekeningen werden vermomd als doucheruimten en lijkenhuizen werden genoemd. Inmiddels hoefden de nazi’s niet meer te vertrouwen op trage en onhandige mobiele gaseenheden om hun slachtoffers te doden, omdat ze een methode hadden geperfectioneerd om grote aantallen mensen, voornamelijk Joden, snel te vermoorden met bussen Zyklon B-gas, een pesticide op basis van cyanide.

Tot 1942 waren de eerste kampen in Auschwitz alleen voor mannen bestemd. Eind maart 1942 arriveerden de eerste vrouwen, onder wie al snel moeders met kinderen die onmiddellijk werden afgevoerd naar de gaskamers. De overlevende vrouwen werden behandeld als dwangarbeiders en meteen naar hun werk gestuurd, meestal naar sloopcommando’s die ruimte vrij moesten maken voor de uitbreiding van het kamp, zonder in quarantaine te worden geplaatst of een ‘selectie’ te ondergaan, het eufemisme voor het nazisysteem om bij aankomst in het kamp te beslissen wie fit genoeg was om te werken en wie onmiddellijk vergast zou worden.

Er waren snel groeiende subkampen, sommige op loopafstand van het hoofdstation van Auschwitz. Veel gevangenen in deze subkampen werden ‘verkocht’ als dwangarbeiders aan de Duitse industrie, om de oorlogsinspanning te helpen. De grootste van deze dwangarbeidfabrieken in Auschwitz – uiteindelijk zouden het er veertig zijn – was de fabriek voor synthetisch rubber Buna in Monowitz, opgericht in oktober 1942 en bekend als Auschwitz III. Het werd gerund door het chemische conglomeraat IG Farben. Hoewel de werkomstandigheden in Buna en andere Auschwitz-fabrieken enorm zwaar waren, werden gevangenen die het regime konden verdragen in elk geval behoed voor selectie voor uitroeiing.

Auschwitz was eind 1942 namelijk het grootste van alle vernietigingscentra van de nazi's geworden, met kampen en subkampen die een gebied van ongeveer veertig vierkante kilometer besloegen. Het geheel werd door de Duitsers omschreven als een 'interessegebied'. In de zomer van 1941 had Himmler Höss geïnformeerd dat Auschwitz was uitgekozen als een belangrijke locatie voor de massale vernietiging van de Joden, en in januari van het daaropvolgende jaar werd het plan, dat de nazi's eufemistisch de *Endlösung* (de definitieve oplossing) zouden noemen, geformaliseerd door een kleine groep hoge nazifunctionarissen, onder wie SS-*Obersturmbannführer* Adolf Eichmann, die gespecialiseerd was in 'Joodse Zaken'.

Op een conferentie die plaatsvond in een indrukwekkende villa aan een meer een paar kilometer buiten Berlijn, werd overeengekomen dat de resterende Joden in Europa niet langer mochten emigreren; in plaats daarvan zouden ze worden uitgeroeid. Deze Wannseeconferentie werd voorgezeten door de 37-jarige Reinhard Heydrich, die het evenement gebruikte om zijn eigen autoriteit te laten gelden over het proces van de systematische vernietiging van Joden, dat vanaf nu in de plaats moest komen van willekeurige moordpartijen. Dit was een fundamenteel onderdeel van Hitlers wereldbeeld en manifest. In minder dan een dag werd overeengekomen dat de gehele bevolking van Europa, waarvan het Joodse contingent door Heydrich op ongeveer 11 miljoen werd geschat, inclusief landen die Duitsland op dat moment niet bezette zoals Groot-Brittannië en neutrale naties zoals Zwitserland, Ierland, Zweden, Spanje, Portugal en Europees Turkije, ontdaan zou worden van alle Joden zodat ze *Judenfrei* of *Judenrein* zouden zijn. Heinrich Himmler was de hoogste nazi die belast werd met de algehele uitvoering van de *Endlösung* en daarom toezicht hield op de kampen.

En hier maken het vrouwenorkest van Auschwitz en zijn mannelijke tegenhangers hun opwachting in dit verschrikkelijke verhaal. Zelfs toen de nazi's alles in het werk stelden om alle sporen van de Joden uit te roeien, werd in Auschwitz een belangrijk deel van de Joodse cultuur behouden. Muziek was een integraal onderdeel van het leven in bijna alle kampen die door de nazi's werden geleid, hoewel hier de muziek werd misbruikt: niet langer om plezier te bezorgen, maar als een extra martelmethode.

Hoewel in de orkesten in Auschwitz ook niet-Joden speelden, was minstens de helft van alle musici Joods, een delicaat evenwicht dat de nazi's nauwlettend in de gaten hielden. De balans had makkelijk kunnen doorslaan ten gunste van de Joodse leden, deels als een natuurlijk gevolg van het feit dat Joden verreweg de grootste groep gevangenen vormden. Maar het gaf ook aan hoe belangrijk muziek was voor zo veel Joden uit alle sociale klassen, waar ze ook woonden, van straatartiesten met weinig of geen formele opleiding tot bekwame professionele musici. Gebeden in synagogen werden al sinds de oudheid begeleid door muziek en gezang, terwijl klezmer, soms 'Jiddisch zonder woorden' genoemd, een stijl van volksmuziek was die in de middeleeuwen ontstond onder de Joodse bevolking van Oost-Europa, Griekenland en de Balkan. Het werd meestal gespeeld bij vieringen, zoals bruiloften of bar mitswa's, en had ook een eigen rijke traditie die ontleend was aan Joodse synagogale muziek, chassidische recitatie en Jiddisch theater. Muziek als een herbevestiging van de menselijkheid werd nu gebruikt als een extra instrument om haar te vernietigen.

De Auschwitz-orkesten legden de groteske tegenstrijdigheid bloot in het hart van de Endlösung: het onvermogen van de nazi's om te beslissen of Joden moesten worden uitgeroeid

omdat ze het laagste van het laagste waren, of omdat ze de wereld regeerden als een soort kwaadaardige samenzwering. Een orkest geleid door een Jood was een zichtbaar blijk van deze verwarring.

In februari 1942, een paar weken na de Wannseeconferentie, arriveerden de eerste Jodentransporten in Auschwitz I. Deze slachtoffers werden bij aankomst onmiddellijk vergast met Zyklon B, en hun lichamen werden later verbrand in het oude crematorium in het hoofdkamp, een grasheuvel boven een bunker net voorbij de ruime gezinswoning en de tuin van de commandant. In maart werden de moorden verplaatst naar het nabijgelegen Birkenau, waar in allerijl een veel grotere moordoperatie werd georganiseerd.

Aanvankelijk werden twee boerderijgebouwen gebruikt als vermomde gaskamers, een rood en een wit huisje die discreet achter gebladerte en bomen stonden. Na de vergassing werden de lijken naar buiten gebracht en begraven in massagraven. De gevangenen die betrokken waren bij de begrafeningen – meestal jonge, fitte mannelijke Joden – werden vervolgens naar de ziekenboeg gebracht en gedood met een injectie met fenol.¹ Een paar maanden later begon men in Birkenau met de bouw van vier grote, speciaal voor vernietiging door gas ontworpen constructies, met bijbehorende crematoria. Deze gebouwen stelden de nazi's al snel in staat om op industriële schaal te doden, waarbij alleen as overbleef.

Toen in 1942 de massale transporten van mannelijke en vrouwelijke Joden naar Auschwitz op gang kwamen, ontstond de behoefte aan een apart vrouwenkamp. Op 26 maart werd het eerste massatransport van 999 gevangenen uit het vrouwenkamp Ravensbrück ingezet om dit nieuwe vrouwenkamp in Birkenau op te zetten. De groep uit Ravensbrück, die niet Joods was, bestond uit Duitse vrouwen die als asociaal of crimineel

waren bestempeld, en enkele politieke gevangenen. Zij kregen de leiding over de Joodse vrouwen die nu Auschwitz binnestroomden, ook al was Birkenau nog niet gereed om hen te ontvangen.

Diezelfde dag, 26 maart 1942, vertrok het eerste geregistreerde massatransport van 997* jonge Slowaakse Joodse vrouwen naar Auschwitz. Het merendeel van hen was onder bedreiging van de nazimarionettenregering in hun dorpen opgepakt. Ze hadden geen idee wat hun te wachten stond, behalve dat ze werden weggestuurd voor een soort publieke dienstverlening en dat als ze daar niet aan voldeden, hun ouders, die voorlopig nog bleven, eronder zouden lijden.

Deze eerste groep werd dagenlang vastgehouden in een doorgangskamp in de Slowaakse stad Poprad tot hun aantal gestaag groeide, en werd vervolgens in luchtdichte veewagons gepropt voor de 24 uur durende treinreis naar Auschwitz. Er zaten ongeveer tachtig gedesoriënteerde en verwarde vrouwen in elke afgesloten wagon, zonder wc, met alleen maar een emmer. Twee dagen later arriveerde een volgend massaal overvol transport met iets minder dan duizend vrouwen uit de Slowaakse hoofdstad Bratislava. Vanaf dat moment nam het aantal transporten met vrouwelijke gevangenen snel toe.

Aanvankelijk werden alleen jonge, gezonde vrouwen tot 45 jaar met de eerste vrouwenkonvooien naar Auschwitz gestuurd, omdat het de bedoeling was dat zij zouden werken, zonder extra selectie bij aankomst voor de uitroeiing van zwakke of oudere gevangenen. Een van de Joodse vrouwen op het tweede Slowaakse transport was Helen 'Zippi' Spitzer, bijna 24. Ze was een

* Oorspronkelijk dacht men dat het er 999 waren, maar twee namen op de lijst waren dubbel.

moedige en slimme vechter die verschillende rollen voor zichzelf zou creëren in het kamp, waardoor ze in contact kwam met de kamphiërarchie en later met het vrouwenorkest dat in Birkenau werd opgericht. Zippi, zoals ze graag genoemd werd**, haalde 58 jaar later, in 2000, op een koele, afstandelijke manier herinneringen op aan haar vernederende, zware beproeving op die bitterkoude dag eind maart 1942 toen ze Auschwitz binnenging. De reis zelf was 'niet zo leuk' geweest, zei ze, maar 'uitstappen ging heel ruw... onverklaarbaar ruw'.²

Haar groep kwam aan op een open veld aan de rand van de stad Oświęcim waar SS-bewakers de uitgeputte, hongerige vrouwen in rijen van vijf naar de poort van het hoofdkamp lieten marcheren. Ze gingen onder de *Arbeit Macht Frei*-boog door, maar Zippi herkende de 'Halt'-borden en verschillende andere waarschuwingsborden, evenals een klein wit exemplaar met het enkele woord in zwart *Konzentrationslager*, zodat 'ik op het moment dat ik die poort binnenging, wist waar ik was'³.

De vrouwen werden gedwongen om zich uit te kleden, zich te douchen met ijskoud water en vervolgens al hun haar, inclusief schaamhaar, af te laten scheren. Deels gebeurde dit om hygiënische redenen om de verspreiding van luizen tegen te gaan, maar de procedure, die soms werd uitgevoerd door mannelijke verplegers, was ook vernederend. Ze werden gedesinfecteerd en geregistreerd, waarna ze op grove wijze getatoeëerd werden met een nummer. Auschwitz was het enige nazikamp waar gevangenen deze permanente markeringen op hun onderarm kregen, een verder onderdeel van het ontmenselijkingsproces dat alle gevangenen reduceerde tot slechts een nummer.

** De naam Zippi, afgeleid van haar Hebreeuwse naam Zipporah, was onderdeel van een slimme tactiek, omdat ze nergens in het kamp onder die naam vermeld stond. Ze hoopte dat dit haar zou helpen als haar berichten door de SS werden onderschept.

In haar eerste interview meteen na de oorlog in 1946 beschreef Zippi in emotionele bewoordingen hoe ze het gevoel had dat zij en de andere vrouwen ‘gekeurd werden als vee. Het was net een veeshow. Ze draaiden ons hier en daar/ rechts en links/ [...] [we waren] naakt [...] daar was de SS-arts dr. Franz Bodmann, destijds de kamparts [...] die ons inspecteerde.’⁴

Op de vraag of de tatoeage pijn deed, antwoordde ze: ‘We voelden geen pijn meer, want... het verwijderen van het hoofdhaar van een vrouw... de hele transformatie die toen plaatsvond heeft veel meer pijn gedaan, zodat we niets meer voelden. Omdat we als... als in een steen waren veranderd.’⁵

Zippi was gevangene nummer 2286, een laag cijfer waarmee ze zich onderscheidde als behorend tot de kampelite, of *prominenten*, naarmate ze langer in leven bleef. In diverse interviews door de jaren heen heeft ze, in tegenstelling tot andere jonge Slowaakse vrouwen, nooit beschreven dat er een hand in haar vagina werd geduwd om te zien of ze stiekem juwelen had meegebracht. De slachtoffers van dit geweld, vaak maagdelijke tieners – de eerste groepen Slowaakse vrouwen waren allemaal ongetrouwd – waren dermate getraumatiseerd door de ervaring dat het voor altijd moeilijk was om het te verwoorden. Sommigen herinnerden zich dat de sneeuw op de grond besmeurd was met bloed, mogelijk als gevolg van deze behandeling, of omdat ze geen maandverband hadden om de menstruatie op te vangen.⁶ Zippi praatte altijd liever over het werk dat ze deed in het kamp dan over haar gevoelens.

De vrouwen kregen uiteindelijk de uniformen van recent vermoorde mannelijke Russische krijgsgevangenen, hoe slecht ze ook pasten, vol bloedkorsten en luizen. Er werd geen ondergoed verstrekt en slechts een paar vrouwen slaagden erin om een paar passende schoenen te krijgen. Schoenen waren van levensbelang voor alle gevangenen die over modderige, bevroren en stenige wegen moesten lopen. Wie geen schoenen had, moest op

blote voeten lopen en had last van snijwonden die ontstoken raakten of van wintertenen, waardoor het risico op selectie voor vergassing toenam. Schoenen waren dus een waardevol betaalmiddel, bijna waardevoller dan brood, en werden vaak gestolen.

Het is niet duidelijk hoe Zippi erin slaagde om vast te houden aan de stevige leren wandelschoenen met metalen gespen waarin ze aankwam, maar het is een sterke aanwijzing van haar vastbeslotenheid te overleven. Toen haar er jaren later naar werd gevraagd, legde ze uit: ‘Want elke keer waren ze ... iemand wilde mijn schoenen afpakken, vooral de Duitse vrouwen hielden me constant tegen, en ze wilden mijn schoenen uittrekken, omdat ze er zo goed en zwaar uitzagen. Maar ze waren altijd te klein, ik had een kleine maat... en geen van de Duitse vrouwen paste ze. Dus behield ik die schoenen.’⁷

Zippi werd ingedeeld bij een sloopcommando dat zware arbeid moest verrichten: haar ploeg moest gebouwen afbreken om ruimte vrij te maken voor het nieuwe en grotere kamp. Op een dag in de eerste paar weken liep ze een pijnlijke rugblessure op toen een schoorsteen boven op haar belandde. Ze ging wanhopig op zoek naar een minder gevaarlijke opdracht en nam het risico om de hoofdgevangene van het vrouwenkamp, een Duitse communiste genaamd Eva Wiegel, te benaderen en om overplaatsing te vragen. Zippi sprak goed Duits en legde Wiegel uit dat ze professioneel gekwalificeerd was als grafisch kunstenaar, een zeldzame prestatie voor een vrouw. Een paar dagen later kreeg Zippi ander werk binnenshuis.

Zippi's verhaal over drie jaar overleven in Auschwitz maakt haar tot een onschatbare getuige van het kampleven, waarbij veel van de absurditeiten van het hele systeem aan de orde kwamen. In latere interviews sprak ze vaak over ‘geluk’. Bizar genoeg was één aspect van dat geluk dat ze vroeg genoeg arriveerde bij

het opzetten van het kamp om getuige te zijn van de chaos, en de vrouwelijke bewakers te laten zien dat ze in staat was om enige orde aan te brengen. Ze was opgegroeid in een welvarende Joodse familie uit de middenklasse in Bratislava en sprak vloeiend Duits, Slowaaks en Hongaars en een beetje Frans. Haar taalvaardigheid hielp haar in het kamp om bruikbare zinnen op te pikken in andere talen, zoals Pools, Jiddisch of Russisch, en ook het essentiële jargon van het kamp, *Lagersprache*, een soort Duitstalig slang dat al snel de overhand kreeg.

Muziek maakte ook deel uit van haar opvoeding. Ze speelde piano en mandoline, wat een bijkomende manier van overleven zou worden toen het vrouwenorkest werd opgericht. Haar persoonlijkheid en natuurlijke leiderschap hielpen ongetwijfeld ook, maar het was haar baanbrekende professionele carrière als vrouwelijk graficus, die een vierjarige opleiding met ook enige training in management en boekhouding inhield, die haar in eerste instantie hielp overgeplaatst te worden uit het commando voor buitenwerk.

De nazi's waren al snel door de uniformen van Russische krijgsgevangenen heen, en met de hulp van Wiegel werd Zippi belast met het mengen van verf uit ruwe grondstoffen en het schilderen van twee vermiljoenrode strepen op de rug van de kleren van de gevangenen. 'Ik kreeg rode poederverf, een pot vernis en een kwast in mijn hand geduwd. Ik kreeg het bevel om de verf te mengen. En later werden gevangenen voor me geleid en kreeg ik het bevel om een verticale streep aan te brengen... Ze wilden geen mannelijke schilder in het vrouwenkamp en ik was de enige vrouw die ervaring had met verf.'⁸

Deze kledingstukken waren soms jurken die in beslag waren genomen van de laatste konvooien, in plaats van het vertrouwde blauwgrijze gestreepte materiaal dat vaak schaars was. De dikke,

onuitwisbare rode strepen zorgden ervoor dat gevangenen naar hun werk konden gaan en nog steeds gemakkelijk te herkennen waren, ongeacht of ze een uniform hadden. ***

Zippi's toenemende betrokkenheid bij het registratieproces bracht haar in nauw contact met de door de SS gecontroleerde gevangenenhiërarchie, de nazi-administratie en de vrouwelijke bewakers, die soms 'SS-vrouwen' werden genoemd (ten onrechte, want de SS was een volledig mannelijke organisatie). Het hele systeem stond onder toezicht van mannen. Zelfs nazivrouwen op hoge posities in het kamp waren afhankelijk van mannen voor hun secundaire autoriteit. Zippi werd al snel gezien als een essentieel radertje in het naziproces om de controle te behouden door elke gevangene tot een nummer te reduceren.

In augustus 1942, vijf maanden na haar aankomst, werden de vrouwelijke gevangenen overgebracht naar het nog onvoltooide kamp Birkenau. De situatie was aanvankelijk nog chaotischer dan in de mannenafdeling van Birkenau, deels omdat in tegenstelling tot de mannelijke kapo's (gevangenen die door de nazi's werden gebruikt als stand-in voor de bewakers om toezicht te houden op de dwangarbeid) die meestal enige rudimentaire militaire training hadden, geen van de vrouwelijke kapo's ervaring had met het handhaven van de orde. 'Het waren gewone huis-

*** Zippi werkte al snel aan andere vormen van gevangenenregistratie, zoals het afdrukken van zwarte nummers die overeenkwamen met de tatoeage van de persoon op kleine witte stroken stof die de gevangene er zelf op moest naaien. Zippi deelde ook de verschillende gekleurde driehoekjes (*Winkel*) uit die aangaven dat de gevangene een Jehova's getuige (paars) was, een 'crimineel' (groen), een politieke gevangene (rood) of tot een andere categorie behoorde. Joden waren herkenbaar aan een tweekleurige zespuntige ster, een gele *Winkel* met daaroverheen een andere – beide geel, tenzij de gevangene ook in een andere categorie viel. Een Joodse politieke gevangene werd bijvoorbeeld aangeduid met een gele driehoek onder een rode driehoek.

meisjes, geen professionals. Er moest voedsel worden uitgedeeld en ze wisten niet hoe ze dat moesten doen,' herinnerde Zippi zich in 2000, hoewel de voedselverdeling meestal niet door kapo's werd gedaan, maar door de lager geplaatste *Blockälteste*.⁹

De primitieve, half voltooide barakken van Birkenau sectie B1a konden de voortdurende en steeds omvangrijkere massatransporten van vrouwen die nu in Auschwitz begonnen aan te komen, niet aan. De almaar vollere gebouwen hadden geen stromend water of riolering en de vloeren waren van modderige klei. Zelfs een basale poging tot persoonlijke hygiëne was onmogelijk, met troebel water, latrines zonder toiletpapier of zeep.

Vrijwel onmiddellijk werden er uitbraken van luizen en tyfus gemeld. Veel vrouwen stierven door ondervoeding, verhongering, lichamelijk werk dat hun krachten te boven ging, en de erbarmelijke sanitaire omstandigheden waardoor muizen, ratten, wormen en luizen welig tierden. De situatie verslechterde in hoog tempo, omdat de matrassen voor de vrouwen die naar Birkenau werden overgebracht al besmet waren en iedereen nauwelijks weerstand had.¹⁰

Tyfus werd verspreid door de luizen die over de lichamen, kleren en haren van de gevangenen zwermden. Veel gevangenen hebben beeldend verteld over hoe ze probeerden de beestjes met hun handen uit te pluizen, om ze vervolgens terug te zien keren naar andere delen van het lichaam. In augustus 1942, midden in een tyfusuitbraak, was er een massaselectie toen de nazi's honderden gevangenen uit de barakken bijeendreven om ze te vergassen. Desondanks bleef de ziekte zich verspreiden en tegen de herfst stierven er dagelijks tot wel tweehonderd vrouwen, waarvan de meesten aan tyfus.

In de herfst van 1942 werd Zippi zelf ernstig ziek door tyfus. 'Er was een moment dat ik dacht dat ik het niet zou overleven. Ze namen mensen mee; hele barakken werden op vrachtwagens

geladen en naar de crematoria gebracht. Op een keer was ik erg ziek en moest ik in het ziekenhuis worden opgenomen en de hele barak zou worden vergast. Ik werd er als enige uitgepikt vanwege mijn activiteiten en de kampleiding wilde dat ik bleef leven,' geloofde Zippi. 'Ik was de enige van de 10.000 die gered werd dankzij mijn vaardigheid... Ik heb het overleefd; het waren wonderen, die momenten.'¹¹

Volgens Zippi maakte ze 'carrière' in het kamp omdat ze goed Duits sprak en dat gebruikte om veel contacten te leggen. Toen ze die herfst ziek was, was het feit dat ze eerder bevriend was geraakt met de secretaresse van de toenmalige kantooropzichter, *Rapportführerin* (hoofdbewaker) Margot Dreschel (door andere gevangenen vaak Drexler genoemd), voldoende om ervoor te zorgen dat 'de hele ziekenhuishiërarchie vastbesloten was om mij eruit te krijgen. De SS wilde dat ik aan de slag ging.'¹²

Kort na haar herstel kreeg ze meer administratieve verantwoordelijkheid voor het hele vrouwenkamp. 'Op de een of andere manier door puur geluk,' benadrukte ze later.¹³ Een van haar Slowaakse vrienden was een boekhouder die de taak had gekregen een appelsysteem op te zetten, omdat het controleren van de aantallen zo cruciaal was voor de kampadministratie. De gevangenen dwingen om urenlang in de vroege kou en nattigheid buiten hun barakken te staan, was extreem moeilijk omdat ze niet stil konden of wilden blijven staan. Sommigen vielen flauw, anderen verplaatsten zich naar andere rijen en soms viel een gevangene gewoon dood neer.

Zippi zei dat ze hielp bij het ontwerpen van een systeem, met formuleren en een pre-appelgesprek, dat het proces efficiënter maakte. 'Door de tijd voor het appel terug te brengen van vier uur naar veertig minuten spaarde je levens. Mensen gingen naar binnen, in plaats van buiten te staan in de kou of het regenachtige weer.'¹⁴ Ze was trots op deze prestatie, maar overdreef aan-

toonbaar het gunstige effect ervan, aangezien bijna alle vrouwelijke gevangenen die Auschwitz overleefden en terugdachten aan hun lijden, zich de verschrikking herinnerden van het eindeloze appel in ijskoud weer.

Zippi kreeg nog een secretaressebaan in een kantoor voor de *Häftlingsschreibstube*, of gevangenenadministratie, in Birkenau. Haar onderkomen verbeterde aanzienlijk, omdat ze nu sliep en at in een kleine kamer vlak achter het kantoor. Ze slaagde er ook in om zeep, handdoeken, een tandenborstel en tandpasta te bemachtigen, een ongekennde luxe voor gewone gevangenen, want er werd van haar verwacht dat ze er netjes en verzorgd uitzag voor elke interactie met Duitse ambtenaren.

Samen met ongeveer dertig andere vrouwen van verschillende nationaliteiten bestond haar taak uit het bijhouden van het archiefsysteem dat de persoonlijke gegevens registreerde van alle nieuwkomers die het kamp binnenkwamen en niet werden vergast. Deze ‘gelukkigen’ werd gevraagd naar hun vroegere beroepen, informatie waardoor Zippi en haar collega-archief-medewerkers wisten welke gevangenen bekwaam waren in een bepaald gebied. Hun archiefsysteem was van cruciaal belang wanneer de *Arbeitsdienst* (het arbeidsbureau) een verzoek indiende bij de *Arbeitseinsatz* (afdeling tewerkstelling) voor een bepaald soort werk, hetzij om in een kamp te worden ingezet, hetzij om te worden uitgezonden als dwangarbeider voor particuliere Duitse bedrijven. ‘Als ze kleermakers of naaisters nodig hadden, wisten wij precies hoe we vijftig kleermakers of vijfhonderd stratenmakers konden leveren,’ verklaarde Zippi in een naoorlogs interview in 2000.¹⁵ Af en toe werden er ook musici genoteerd, maar eind 1942 was er geen emplot voor hen. Als ze afdoende werden gewaarschuwd, meldden ze zich met wat ze dachten dat een nuttig beroep zou kunnen zijn, zoals coupeuse.

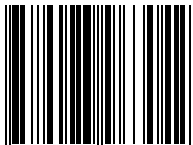
‘Ik had geen schoenen en geen haar.
Ze gaf me een viool.
Ik speelde de *Chaconne* van Bach.’

In 1943 werden in Auschwitz-Birkenau veertig vrouwelijke gevangenen gedwongen een orkest te vormen. Voor het eerst reconstrueert Anne Sebba het volledige verhaal van dit meisjesorkest, dat bestond uit meisjes en vrouwen van alle leeftijden, afkomstig uit verschillende landen en sociale milieus. Ze speelden marsmuziek voor uitgeputte dwangarbeiders en traden op voor dezelfde SS-officieren die verantwoordelijk waren voor de vernietiging van hun families. Muziek werd zo tegelijk een middel tot overleven en een instrument van onderdrukking.

Aan de hand van archiefonderzoek, getuigenissen en nagelaten bronnen brengt Sebba de aangrijpende persoonlijke verhalen van de orkestleden tot leven, onder wie de Nederlandse pianiste Flora Jacobs. Ze laat zien hoe deze vrouwen zich staande probeerden te houden in een moreel onvoorstelbare werkelijkheid, en hoe muziek in Auschwitz zowel bescherming bood als diepe innerlijke verscheurdheid veroorzaakte.

ANNE SEBBA is een Brits historicus en toonaangevend auteur van biografieën. Ze schreef elf non-fictieboeken, waarvan één zelfs bekroond werd. In *Het meisjesorkest van Auschwitz* zet ze met de nodige gevoeligheid en zorgvuldigheid de verhalen van gewone vrouwen in buitengewone omstandigheden op papier.

NUR 320

9 789023 963042